

Hoe Radio Kootwijk Apeldoorn vooruit hielp

Door Hans van de Water

Toen ik in maart j.l. als bezoeker van het Royal Light Festival door de stad liep, dacht ik ineens: 'Zo ongeveer moet het ook geweest zijn op 14 juli 1920': *Drommen mensen die zich in het centrum van Apeldoorn vergapen aan elektrisch licht.*

in de Apeldoornse Courant van 17-juli-1920 lezen we een verslag van wat er die avond (nu dus bijna 103 jaar geleden) gebeurde in ons dorp.

Het winkelfeest der elektrische verlichting.

't Was Woensdagavond 14-juli in de Hoofdstraat een vroolijke drukte en levendigheid als op een feestdag. Heel den avond bewogen dichte drommen volk zich door onze winkelstraat, schuivend over de trottoirs langs de winkelramen of dwars de straat overstekend van de eene etalage naar de andere, als winkelde men vóór St. Nicolaas of was men uit om te kijken naar een etalagewedstrijd.

En tusschen al dat volk heen, door elkander krioelend als mieren, schoten de fietsers in groot getal met buitengewone behendigheid langs en snorde een auto of motorrijwiel baan makend tusschen de drommen.

't Wás ook feest. Een feit van groote beteekenis voor onze gemeente werd gevierd.

Voor het eerst zou de elektrische winkelverlichting branden, waarnaar de middenstanders reeds zoo lang reikhalzend hadden uitgezien.

En het publiek, dat zoo gaarne mooie étalages onder schitterende avond-belichting bewondert, vierde het feest van de winkeliers mee, het feest toch eigenlijk van allen, die hier wonen en werken.

Want de electrificatie van Apeldoorn is een beweegkracht van beteekenis om Apeldoorn vooruit te brengen en van dien vooruitgang plukken wij allen de vruchten.

Het is jammer, dat dit lichtfeest niet wat beter voorbereid kon worden.

Toch is het ons zeer meegevallen, dat de winkeliers over het algemeen in zoo weinig tijd, zooveel van de zaak hebben weten te maken. Want de indruk was over het algemeen goed.

Er is onder de zakendoenden een wedijver geweest, om zoo goed mogelijk voor den dag te komen. De etalages waren uitstekend en de verlichting was heel goed.

Tegen acht uur reeds bewogen velen zich door de Hoofdstraat, wachtend op het eerste glimpje van het elektrische licht.

In verschillende zaken kon men waarnemen, hoe monteurs en electriciens zich nog inspanden, om tijdig licht te kunnen geven, en stellig strekt het hun tot eer, die door een kundig aangebrachte feestverlichting, waarvan sommigen in kleuren, anderen door met bloemen en planten versierde étalages, uiting gaven aan hun vreugde, de meest moderne verlichting te bezitten.

Te ruim 10 uur was overal het licht op volle sterkte aan.

Zeer te waardeeren viel de practisch aangelegde leiding in een der bloemwinkels, waardoor de kleur en vorm der bloemen, bijzonder goed tot hun recht kwamen. Elders ontwaarden wij een schittering van prachtig licht, door tientallen van de meest moderne kronen en lampen.

Uitingen van bakkersvernuft door electriciteit verlicht, verhoogden in groote mate het aspect der étalages.

Alles te zamen genomen, is het ons gebleken, dat de Apeldoornsche winkelstand het nieuwe licht op prijs stelt en niets wil nalaten, om er op de meest doeltreffende wijze van te profiteeren.

Zoodra er nog meerdere aansluitingen gereed zijn, hopen wij er nog eens op terug te komen. Wat we nu reeds zagen is een belofte voor de toekomst.

Daags vóór die publieke happening had Burgemeester Roosmale Nepveu in Tivoli - afgeladen vol met hoogwaardigheids-bekleders en andere genodigden - het elektriciteitsnet van Apeldoorn officieel in bedrijf genomen.

Daarover schrijft de krant:

Eindelijk!

APELDOORN. *Na een voorbereiding (en een strijd) van vele jaren is de „Parel der Veluwe” ook van electriciteit voorzien.*

Dinsdagavond 13-juli heeft in Tivoli de feestelijke opening plaats gehad. De zaal was tot in de hoeken met genodigden gevuld, toen de Wethouder der Bedrijven de aanwezigen het welkom toeriep en een overzicht gaf van de lijdensweg die de electrificatie van onze gemeente had doorgemaakt.

Na Wethouder Esmeijer sprak de Burgemeester een kort woord waarin hij de hoop uitsprak dat deze gebeurtenis zou strekken tot grooten bloei van Apeldoorn.

Toen ging de „handle” over, de eerste stroom ging door de leiding, en onder donderend applaus baadde de zaal in een zee van elektrisch licht, terwijl de muziek het 'Wien Neerlands Bloed' speelde.

Alsnu sprak de heer Levert, de verdienstelijke directeur der technische bedrijven, een kort woord waarna de heer Talens als voorzitter der Kamer van Koophandel en de heer Wegener als voorzitter der Handelsvereniging met eenige woorden dit belangrijke feit herdachten en de gemeente gelukwenschten met dezen dag.

Alle sprekers herdachten in eenige waardeerende woorden, den overleden wethouder Mensink die de groote stuwkracht voor deze electrificatie is geweest.

Na de pauze sprak de heer Lohr, de directeur der Provinciale nog over de toekomst der electriciteit, de rentabiliteit enz. , om ten slotte met eenige lantaarnplaatjes het belang der electriciteit voor winkels en huishouding te demonstreeren.

Ten slotte kregen wij. eenige aardige lichteffecten en daarna behoorde de langverwachte avond alweer tot het verleden.

Vermelden wij alleen nog dat de heer Niekerk met zijn muziekgezelschap den avond opluisterde en dat thans 200 zaken een aansluiting hebben, terwijl eind deze maand nog 200 gereed zullen komen, dan hebben wij daarmee alle wetenswaardigheden verteld.

Met die beide feestelijkheden kwam een einde aan een periode van meer dan 10 jaar wikken en wegen, twijfelen aan nut en noodzaak van electriciteit en zoeken naar alternatieven door het Gemeentebestuur van Apeldoorn.

Niet ten onrechte wordt in het krantenartikel de term 'Lijdensweg' gebruikt.

Overigens, toen ik het artikel over die officiële openingshandeling las, vroeg ik me af hoe Tivoli tot dan toe werd verlicht: dat zal zeer waarschijnlijk met Gas- of Petroleumlampen geweest zijn.

Nauwelijks meer voor te stellen hoe dat geweest moet zijn !

In geen enkel huis of gebouw elektrisch licht en alleen maar gas- of petroleum-lampen, ook in fabrieken, scholen en kantoren, incl. het stadhuis. En ook nergens een stopcontact !

Voor de beeldvorming, moet men zich realiseren dat praktisch bruikbare gloeilampen, ontwikkeld door de Amerikaanse uitvinder Thomas Alva Edison, vanaf 1879 beschikbaar kwamen.

In Nederland kwam de eerste openbare Electriciteits Centrale gebouwd door Willem Benjamin Smit in 1886 in Kinderdijk (of all-places) in bedrijf. Kort daarna kregen ook diverse andere gemeentes in Nederland een electriciteitsnet, dat gevoed werd door eigen lokale Centrales.

In die Centrales werd stroom opgewekt door dynamo's die aangedreven werden door met steenkolen gestookte stoommachines (en later door gas-gestookte stoomturbines).

Grotere fabrieken en andere bedrijven beschikten in die beginjaren soms over een eigen stroomopwekking in hun ketelhuizen. Provinciale Electriciteitsbedrijven waren er in die beginjaren nog niet.

In Apeldoorn kwam voor de eerste keer in 1908 de discussie over elektrificatie aan de orde in de Gemeenteraad, doch aanvankelijk zag men hier helemaal niets in 'moderne fratsen' als elektrisch licht. Apeldoorn beschikte immers sinds 1863 over gaslicht-straatverlichting waar men zeer tevreden mee was en in woonhuizen had men licht van Petroleumlampen

Met name de directeur van de Gemeentelijke Technische Bedrijven waar de Gasfabriek sinds 1883 onder viel, was jarenlang geen voorstander van de aanleg van een electriciteitsnet in Apeldoorn. Hij bepleitte (hoe kan t ook anders?) het verlichten van woningen met gaslampen.

In de jarenlang voortslepende discussie binnen de Gemeenteraad kwamen allerlei voorstellen voorbij die meestal gericht waren op voorkomen van de aanleg van een openbaar electriciteitsnet met een eigen Centrale. Men wilde er niet aan om naast de Gemeentelijke Gasfabriek ook nog een eigen Electriciteits Centrale te bouwen.

Zo speelde bijvoorbeeld een serieus idee om woningen in toenmalige nieuwbouwwijken in de omgeving van fabrieken waar al stroom werd opgewekt daarop aan te sluiten (Wormen op Remmert en Metaalbuurt en Daalakker op Van Gelder). Ook lag er op enig moment een uitgewerkt plan om 4500 'lichtloze gezinnen' te voorzien van carbid-lampen en een maandelijks carbid-rantsoen.

Gaandeweg speelde ook de wegens de 1^e Wereldoorlog (1914-1918) sterk gestegen prijzen van de benodigde materialen en grote rol (net als nu n.a.v. de oorlog in Ukraine). Dit soort geluiden vanuit de Gemeente bewoog de inmiddels in 1915 opgerichte PGEM (later NUON) er toe om Apeldoorn op een lage prioriteit te zetten op hun lijstje van te bekabelen gemeentes.

Wat uiteindelijk het laatste zetje gaf waardoor Apeldoorn geëlectrificeerd werd, was de bouw van Radio Kootwijk. Dit Radiostation dat in eerste instantie alleen gebouwd zou worden voor communicatie tussen de Nederlandse regering en het bestuur in Nederlands Indië, diende namelijk zo bedrijfszeker mogelijk te zijn. Daarom werd niet alleen de zendapparatuur dubbel uitgevoerd, maar ook de stroomtoevoer diende redundant (= via 2 kanten) aangelegd te worden.

De zendapparatuur van Radio Kootwijk verbruikte enorm veel stroom: maar liefst 400kW ! Die stroom moest komen vanaf de PGEM-Centrale bij Nijmegen, enerzijds via Ede en anderzijds via Apeldoorn. Omdat de PGEM toen al zag aankomen dat de sinds eind 19^e eeuw op gang gekomen sterke groei van Apeldoorn zou doorzetten, waardoor Apeldoorn steeds meer stroom zou vragen, lag het voor de PGEM voor de hand om de tweede stroomtoevoer naar Radio Kootwijk via Apeldoorn als eerste te realiseren. Daarmee heeft de PGEM onder invloed van het Staatsbelang dat Radio Kootwijk was, in feite de over elektrificatie besluiteloze Apeldoornse Gemeenteraad over de streep getrokken.

Zo is 't gekomen dat er in 1922 een hoogspanningsleiding (Luchtlijn) gereed kwam vanaf de Centrale bij Nijmegen naar de wijk Wormen (Talingweg) in Apeldoorn en van daar af door naar RadioKootwijk. Deze lijn werkte

oorspronkelijk met een bedrijfsspanning van 10kV (=10.000 Volt), maar dat bleek al meteen te zwak, want soms kwam het voor dat in Apeldoorn het elektrisch-licht knipperde in het ritme van de door Kootwijk uitgezonden morsesenen. Zelfs voor de nog prille PGEM was dit een 'leermoment'. Zij hadden immers nog geen ervaring met stroomvoorziening voor een radiozendstation dat zoveel stroom nodig had. Daarom werd al vrij snel de bedrijfsspanning verhoogd tot 20kV (=20.000 Volt).

Overigens bleek al ruim voor de Tweede Wereldoorlog dat ook 20kV in de toekomst onvoldoende zou zijn voor de gestaag groeiende behoefte aan elektriciteit, ook in Apeldoorn. Reden dus om al in de jaren dertig een tweede lijn te bouwen voor 50kV, vanaf de Centrale in Nijmegen, met daarvoor een nieuw bedieningsgebouw aan de Oude Beekbergerweg.

Die ontwikkeling ging ook na de 2^e Wereldoorlog door en zodoende werkt het Hoogspanningsnet heden-ten-dage op maar liefst 150kV en het Europese koppelnetwerk tussen centrales werkt zelfs op 380kV.

Apeldoorn kent momenteel 3 stuks 150kV-Ontvangsstations, te weten: Oude Beekbergerweg, Ecofactorij en Bedrijventerrein-Noord.

Vanaf die HS-Ontvangststations, ligt er in de grond een lokaal distributienetwerk dat werkt op 20kV of 10kV naar de talloze trafohuisjes, die tenslotte de bekende 230Volt spanning bij ons thuis afleveren.

Terug naar het begin:

Het eerste Ontvangsstation van de PGEM in Apeldoorn was het 10kV-station aan de Talingweg, inmiddels knap verbouwd tot woonhuis.

Het eerste 50kV-station in Apeldoorn kwam aan de Oude Beekbergerweg. Het bedienings-gebouw is fraai gerestaureerd en nu in gebruik voor o.a. Fysiotherapie. Het bijbehorende openlucht Hoogspanningsdeel stond er achter. Op dat terrein, genaamd Transformatorhof, staan nu woningen.

In Radio Kootwijk stond aan de Burelhulweg ook een 10kV-station. Al lang geleden gesloopt.

Halverwege Gebouw-A en de Spoorlijn kwam net als aan de Oud-Beekbergerweg ook een 50kV-station. Nadat Radio Kootwijk buitenbedrijf werd gesteld, staat dit eveneens zeer fraaie monumentale gebouw helaas te verpauperen.

Voorafgaand aan deze 10kV en 50kV-systemen met de genoemde luchtlijnen, had de PGEM al in 1919/1920 een kabel vanaf Arnhem naar Apeldoorn aangelegd, waarop in het voorjaar van 1920 de eerste panden in het centrum van Apeldoorn werden aangesloten. En dat elektriciteitsnet werd dus op 13-juli 1920 feestelijk in gebruik genomen.

Ter afsluiting van dit relaas, nog even 'n ironisch krantenartikel over een curieus voorval: Amper 10 dagen na de feestelijke ingebruikname van het Apeldoornse elektriciteitsnet deed zich op 24-juli 1920 al de allereerste stroomstoring voor. In de krant is dit bloemig beschreven:

Apeldoorn op z'n smalst.

Voor wat Zaterdagavond 24-juli hier gebeuren kon, moet men toch speciaal in de tweede Residentie wezen. Apeldoorn zat die avond zonder licht; een euvel, dat ook wel op andere plaatsen voorkomt. Wel zeker, maar de geschiedenis, die er aan vastzit, teekent toch wel eigenaardig den Apeldoornschen geest van besturen en regeeren. Want zooals het electricisch Bedrijf geleid wordt, gaat het veelal ook bij andere lichamen.

Wat was het geval? Een defect, waarschijnlijk aan den kabel, veroorzaakte, dat het electricisch licht niet kon worden ontstoken. Het middel om het defect te verhelpen, was natuurlijk het opsporen van de plaats der stoornis.

De monteurs, daarmee belast moesten kennis geven aan den dienstdoenden ingenieur.

Deze mijnheer zat in Zutphen en was alzoo niet te bereiken.

Dan maar op eigen initiatief aan 't werk.

Daartoe moest men wezen in het electricisch magazijn, waarvan slechts één sleutel bestaat. Na lang zoeken kwam men te weten, dat deze sleutel berustte onder het beheer van een zeker jongmensch, met name Kerkmeijer.

Alzoo naar diens woning. Hier werd medegedeeld, dat de bewuste jongeling aan 't wandelen was met zijn meisje en den sleutel in zijn zak had.

De jongen en, zijn meisje waren in de Zaterdagavonddrukke, waarbij kwam de duisternis, natuurlijk niet te vinden.

Tegenover den humoristischen kant, die aan dit geval vastzit, staat toch ook de groote onverantwoordelijkheid, dat bij een bedrijf als het electricische, waarvoor nog wel zoo feest gevierd is, door een vrienden jongen Apeldoorn in het donker kan worden gezet.

Wat beter toezicht vanwege de betrokken autoriteiten, ware wel gewenscht.

Tenslotte:

Misschien omdat we in 2020 allemaal volop in de ban waren van de Corona-pandemie is niemand op het idee gekomen om in dat jaar het eeuwfeest van de elektrificatie van Apeldoorn te organiseren. **Gemiste kans!**

Wel heeft de SAM in haar Jaarboek-2020 vanuit monumentale invalshoek aandacht besteed aan de (deels monumentale) transformatorhuisjes in Apeldoorn en daar is toen ook een Poster van gemaakt.

Deze poster is nog gratis verkrijgbaar via de [Stichting Apeldoornse Monumenten](#) (SAM).